

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΣΤΕΛΙΟΥ Ε. ΠΕΡΡΑΚΗ
ΑΝΑΓΛ. ΚΑΘΗΓΗΤΗ

ΤΑ ΔΙΚΑΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΛΑΩΝ.
ΑΠΟ ΤΟ ΘΟΥΡΙΟ ΤΟΥ ΡΗΓΑ ΣΤΙΣ ΑΝΤΙΦΑΣΕΙΣ
ΤΗΣ ΜΕΤΑ-ΔΙΠΟΛΙΚΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΤΑΞΙΑΣ

ΛΟΓΟΣ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ



ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, 24 ΜΑΡΤΙΟΥ 1995

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΣΤΕΛΙΟΥ Ε. ΠΕΡΡΑΚΗ

ΑΝΑΠΛ. ΚΑΘΗΓΗΤΗ

ΤΑ ΔΙΚΑΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΛΑΩΝ.
ΑΠΟ ΤΟ ΘΟΥΡΙΟ ΤΟΥ ΡΗΓΑ ΣΤΙΣ ΑΝΤΙΦΑΣΕΙΣ
ΤΗΣ ΜΕΤΑ-ΔΙΠΟΛΙΚΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΤΑΞΙΑΣ

ΛΟΓΟΣ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ



ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, 24 ΜΑΡΤΙΟΥ 1995

Πανηγυρικός λόγος που εκφωνήθηκε στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας στις 24 Μαρτίου 1995, με την ευκαιρία της εθνικής επετείου της 25ης Μαρτίου 1821.

Γραπτή αποτύπωση του κειμένου που εκφωνήθηκε με την προσθήκη υποσημειώσεων, βιβλιογραφικών παραπομπών και τεκμηρίωσης.

Η εθνική παλιγγενεσία του 1821 σήμανε για το ελληνικό έθνος ένα συγκλονιστικό κάλεσμα για ελευθερία, γι' αυτοδιάθεση και ανεξαρτησία. Αποτέλεσε μια απ' τις πρώτες γνήσιες εκφράσεις, σε διεθνές επίπεδο, άσκησης των δικαιωμάτων των λαών. Δικαιωμάτων που βρίσκουν πηγή έμπνευσης στους συλλογισμούς και τα οράματα του Ρήγα Φεραίου¹. Στην 174η επέτειο του ξεσηκωμού του έθνους είναι μια ευκαιρία για μια προσέγγιση στο πλαίσιο και σ' ορισμένες πτυχές της προβληματικής για τα δικαιώματα των λαών². Τώρα, στο γύρισμα του αιώνα, για να δούμε στη διαχρονική τους πορεία, την εξέλιξη των θαυμαστών οραμάτων του Ρήγα Βελεστινλή και την αντίστιξη τους με τη σημερινή πραγματικότητα στη διεθνή κοινότητα.

Γιατί ο βάρδος της ελευθερίας, στην Ελλάδα και στα Βαλκάνια, ήταν εκείνος που στη συνειδησιακή έπαρση των στίχων του, καθώς και στα πλαίσια του δημοσίου δικαίου που προπαγάνδιζε, κατέγραψε πρώτος, στο φώτεινό στερέωμα

1. Για το έργο του Ρήγα βλ. Α. Δασκαλάκη, Το Πολίτευμα του Ρήγα Βελεστινλή, Εκδ. Ε. Βαγιονάκη, Αθήναι, 1976· Α. Μαννέσις, L' activité et les projets politiques d' un patriote Grec dans les Balkans vers la fin du XVIII^e siècle, *Balkan Studies*, τ. III, 1962. 75-115· του ίδιου, Η φιλελεύθερη και δημοκρατική ιδεολογία της εθνικής επανάστασης του 1821, Πανηγυρικός λόγος της 25ης Μαρτίου 1983, Αθήνα, 1987· Ν. Πανταζόπουλου, Ρήγας Βελεστινλής. Η πολιτική ιδεολογία του Ελληνισμού προάγγελος της επανάστασης, Θεσσαλονίκη, 1984· του ίδιου, Ελληνικά καταβολαί και ξενικάί επιδράσεις εις το έργον του Ρήγα Βελεστινλή, Εκδ. Διαγγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης, 1974· Γ. Κορδάτου, Ρήγας Φεραίος και Βαλκανική Ομοσπονδία, Αθήνα, 1974.

2. Για το ζήτημα αυτό βλ., μεταξύ άλλων, J. Crawford (ed.), *The rights of peoples*, Clarendon Press, Oxford, 1988· H. Hannum, *Autonomy, sovereignty and self determination*, Philadelphia, 1990· UNESCO, *New reflexions on the concept of peoples rights*, HRLJ 1990. 441-401· Στ. Πετράκη (επιμέλεια), Τα δικαιώματα των λαών και των μειονοτήτων. Μια προβληματική σε εξέλιξη, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1993.

των επιτεύξεων γύρω από την ανθρώπινη αξία, την πορεία για την αναγνώριση πέρα από τα δίκαια, όπως αποκαλούσε τα δικαιώματα των ανθρώπων, των δικαιωμάτων των κοινοτήτων, των λαών. Αυτά που η διεθνής κοινότητα ήλθε ν' αναγνωρίσει εκατόν πενήντα (150) χρόνια αργότερα.

I.

"Η κοινότητα των ανθρώπων - οι λαοί - είναι τα αληθινά υποκείμενα της ιστορίας. Το Κράτος δεν είναι παρά ένα από τα εργαλεία που χρησιμοποιεί ο λαός για να δρα. Τα υποκείμενα της ιστορίας είναι οι λαοί που είναι υποκείμενα του δικαίου"³.

Η απλή, όπως φαίνεται, αυτή διαπίστωση του Lello Basso, ιταλού πολιτικού που με μια ομάδα διανοουμένων υιοθέτησαν, το 1976 στο Αλγέρι, την "Παγκόσμια Διακήρυξη των δικαιωμάτων των λαών"⁴, δεν αποτέλεσε κανενός είδους παραδοχή στον κόσμο μέχρι το τέλος του 18ου αιώνα.

Η συζήτηση γύρω από την ιχνηλάτιση της έννοιας λαός⁵ ανατρέχει συνήθως στη Διακήρυξη της ανεξαρτησίας των ΗΠΑ του 1776, ή τα γαλλικά επαναστατικά Συντάγματα του 1791, 1793, τη διακήρυξη του abbé Grégoire, πριν περάσουμε στην αρχή των εθνοτήτων που, μετά την επανάσταση του 1848, προκαλεί μεγάλη αίσθηση στην Ευρώπη της Ιεράς Συμμαχίας ή των μεγάλων δυνάμεων.

Ανάμεσα σε Ροβεσπιέρο και στον Πρόεδρο Wilson, από το Μαργ στη Διακήρυξη των λαών της Ρωσσίας και το Χάρτη του Ο.Η.Ε., η έννοια λαός αναζητά πάντα τη νομική της οριο-

3. Αναφέρεται στο *E. Joune, Le droit des peuples, Que sais-je? no 2315, PUF, σ. 7.*

4. Βλ. *A. Cassese - E. Joune, Pour un droit des peuples, Berger Levrault, Paris, 1978.*

5. Βλ. και *Στ. Περράκη, Τα δικαιώματα των λαών. Επιχειρηματολογία για νομικές αντιπτώσεις και οριοθετήσεις, στο Στ. Περράκη (επιμ.), Τα δικαιώματα των λαών και των μειονοτήτων... σπ. παρ. σ. 33-54 (35 επ.). Στη μελέτη αυτή βασίζονται πολλές αναφορές και στοιχεία της παρούσας ομιλίας.*

θέτηση με καθολική παραδοχή. Στη διεθνή έννομη τάξη, ο λαός έχει κοινωνικό και πολιτικό περιεχόμενο, αλλά όχι νομικό, ακόμη και για πράξεις συμβατικού χαρακτήρα, όπως ο Αφρικανικός Χάρτης των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των λαών⁶.

Εξάλλου, ως έννοια ο λαός διαφοροποιείται στο νομικό πεδίο από την έννοια *μειονότητα*⁷ (εθνική), ανεξάρτητα από το ότι μπορεί σ' ορισμένες περιπτώσεις να υπάρχει - σε πραγματικό επίπεδο - ταύτιση⁸. Μάλιστα στο σημείο αυτό υπάρχει διαφορετική προσέγγιση ανάμεσα στο Ρήγα Βελεσπινλή και τις σύγχρονες απόψεις.

Από την άλλη μεριά, μέσα σε μια έντονη θεωρητική αντιπαράθεση, οι λαοί θεωρούνται, ή τείνουν να γίνουν, υποκείμενο του διεθνούς δικαίου⁹.

6. Για το Χάρτη βλ. *R. Kiwanuka*, The meaning of "peoples" in the African Charter on Human and Peoples Rights, *AJIL* 1988, 80-101· *P. Kuning*, The role of "peoples" rights in the African Charter on Human and Peoples Rights, στο *Ginther-Benedek* (eds), *New perspectives and conceptions in international law*, Springer Verlag, Vienna, 1983, σ. 134 επ· *Th. Van Boven*, The relations between peoples rights and human rights in the African Charter, *HRLJ* 1986, 183-194.

7. Ενδεικτικά βλ. *F. Capotorti*, *Encyclopedia of Public International Law*, Vol. 8, 1985, σ. 385 επ· *A. Eide*, *Moyens possibles de faciliter la solution par des voies pacifiques et constructives des problèmes dans lesquels des minorités sont impliquées*, UN doc. E/CN. 4/Sub. 2/1992/37. Για τα δικαιώματα των μειονοτήτων βλ. μεταξύ πολλών, *P. Thornberry*, *International Law and the rights of minorities*, Clarendon Press, Oxford, 1991· *M. Gjidara*, *Cadres juridiques et règles applicables aux problèmes européens de minorités*, *AFDI* 1991, 349-386.

8. Π.χ. η περίπτωση των κούρδων στην Τουρκία ή το Ιράκ. Είναι αξιοσημείωτο ότι έχει χρησιμοποιηθεί και ο όρος *μειονοτικοί λαοί*, που όμως προκαλεί σύγχυση. Σχετικά βλ. *A. Fenet*, *Un regrettable pas en arrière: le concept de peuple minoritaire dans la Déclaration universelle des droits des peuples*, στο *Peuples et états du tiers monde face à l'ordre international*, PUF, Paris, 1978, σ. 109 επ.

9. Βλ. *R. J. Dupuy*, *Communauté internationale et disparités de développement*, *RCADI*, τ. 164, 1979-III, σ. 140. Αντίθετος ο *J. Charpentier*, *Autodétermination et décolonisation*, *Mélanges offerts à Ch. Chaumont*, Pedone, Paris, 1984, σ. 132.

II

Οι ιδέες του Ρήγα προβάλλουν ως μια ενσάρκωση ενός οράματος, που για πρώτη φορά ανακλύπτει στον πολιτικό ορίζοντα της Ευρώπης, μιας κοινής συμβίωσης των λαών, χειραφετημένων από την Οθωμανική αυτοκρατορία, μέσα στα πλαίσια μιάς δημοκρατικής ελευθερίας και ισότητας που θα διασφαλίζει την ελευθερία και ισότητα των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων των κατοίκων του Κράτους, που δεν θα ήταν άλλο από την Ελληνική Δημοκρατία. Ένα Κράτος Δίκαιου που θα βασιζόταν στο δικαίωμα αυτοδιάθεσης των ομάδων που το συγκροτούσαν. Αναγνώριζε, επίσης, το δικαίωμα αυτοδιοικήσεως και αυτοδιαθέσεως που εξέφραζε, μια άλλη ελληνική δικαιοκίνη γενική ρήτρα, την αυτονομία¹⁰.

Η έννοια λαός του Ρήγα έχει ευρύτερο περιεχόμενο από εκείνη των γαλλικών διακηρύξεων, γιατί περιλαμβάνει όλο το λαό¹¹. Δηλαδή και τις άλλες, εκτός των ελλήνων, εθνότητες που απολαμβάνουν των ισωτίμων πολιτικών και θρησκευτικών δικαιωμάτων. Γι' αυτό μιλάει και στο μανιφέστο του για "κατοίκους" του "Βασιλείου", δηλαδή του "Κράτους"¹². Εξάλλου, ο Ρήγας μιλάει για τα "δίκαια του ανθρώπου" και όχι του πολίτη, έννοια ευρύτερη από εκείνη που περιέχουν οι γαλλικές διακηρύξεις.

Από την άλλη μεριά, η κατοχύρωση της πολιτικής ελευθερίας επιδιώκεται με την αναγνώριση υπέρ των απόμων και των ομάδων του δικαιώματος αντιστάσεως κατά της τυραννίας. Έτσι στα Δίκαια του ανθρώπου προβλέπει: "όταν η διοίκηση βιάζη, αθετή, καταφρονή τα δίκαια του λαού...το να κάνει ο λαός επανάστασιν...είναι το πλέον ιερόν από το δικαίωμα του και το πλέον απαραίτητο από τα χρέη του"¹³. Κάτι που παραπέμπει αφε-

10. Κατά τον καθηγητή Ν. Πανταζόπουλο, Ελληνικά καταβολαί και ξενικά επιδράσεις... οπ. παρ. σ. 64.

11. Βλ. και Ν. Πανταζόπουλου, Ρήγας Βελεσπινλής, οπ. παρ. σ. 19.

12. Βλ. "Νέα πολιτική διοίκησης των κατοίκων της Ρούμελης, της Μικράς Ασίας, των μεσογειακών νήσων και της Βλαχομογοδανίας".

13. Άρθρο 35.

νός σε πράξεις της μεταπολεμικής διεθνούς δικαιοταξίας, όπως η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου¹⁴ κι αφετέρου σε σύγχρονες εικόνες σε πολλά σημεία του πλανήτη.

Προηγουμένως, ο βάρδος της ελευθερίας, στο *Θούριο* του, καλεί ονομαστικά τους λαούς να ξεσηκωθούν. Τους δείχνει δε γιατί δεν πρέπει να περιμένουν για το σκοπό αυτό την έξωθεν βοήθεια.

" Άρχισε και η Γαλλία
να κηρύπτ' ελευθερία.
Έφθασε στα σύνορά μου
κι' ηύξησε τα βάσανά μου.
Ύβριζε την τυραννία,
μα διψούσε για σολδία.
Η Ρωσία κι' η Αγγλία,
βλέποντες τον στη Γραικία,
έτρεξαν να τον εξώσουν,
για να μη μ' ελευθερώσουν.
Τρέχει η μία πληγωμένη,
να η άλλη κομπασμένη.
Τους Αγαρήνους να σώσουν και εμέ να θανατώσουν".

Στο *Θούριο* του, πούχει μια παμβαλκανική διάσταση, ο Ρήγγας σαλπίζει παρορμήσεις για την ελευθερία των λαών και για την ισότιμη ζωή τους ανεξάρτητα από θρησκεία και εθνότητα:

"Βούλγαροι κι Αρβανίτες, Αρμένιοι και Ρωμιοί,
Αράπηδες και Ασπροι, με μια κοινή ορμή,
για την ελευθερία να ζώσουμε σπαθί,
πως είμαστε αντρεϊωμένοι παντού να ακουστεί...

14. Πρβλ. το προοίμιο της Διακήρυξης.

Σ' Ανατολή και Δύση και Νότο και Βοριά,
για την πατρίδα όλοι, νάχωμεν μια καρδιά.
Στην πίστιν του ο καθένας ελεύθερος να ζη,
στην δόξαν του πολέμου να τρέξουμε μαζί...
Βούλγαροι κι' Αρβανίτες και Σέρβοι και Ρωμιοί,
του Σάβου και Δουνάβου, αδέρφια χριστιανοί,
με τ' άρματα στο χέρι καθένας ας φανή...
Ν' ανάψωμεν μια φλόγα σε όλην την Τουρκιά,
να τρεξ' από την Μπόσνα και ως την Αραπιά".

Από την άλλη μεριά, στον *Πατριωτικό Ύμνο*, πολεμικό τραγούδι που απευθύνεται αποκλειστικά στους έλληνες, ο βάρδος των εθνικών μας πόθων, προσκαλεί:

"Όλα τα έθνη πολεμούν
και στους τυράννους των ορμούν.
Εκδίκησιν γυρεύουν
και τους εξολοθρεύουν.
Και τρέχουν για την δόξαν
με χαρά στη φωτιά.
Κι εκείνα που αποκοτούν,
ότι κι' αν θέλουν αποκτούν.
Διέτε τη Ιταλίαν
πώς πήρ' Ελευθερίαν
και τρέχει για την δόξαν
με χαρά στη φωτιά.
Ετσι κι ημείς, ως αδελφοί,
να σηκωθούμε με ορμή,
εκδίκησιν ζητούντες,
τυράννους απωλούντες,

για την Ελευθερίαν,
 με χαρά, μωρέ παιδιά".

Ο Θούριος, όμως, δεν ήταν μόνο ένα πατριωτικό σάλπισμα των αξιών της ελευθερίας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας που καταξιώνεται ως πρωταρχία στη ζωή του ανθρώπου και ως πολιτιστικό αγαθό και αξία.

Πέρα από το ατομικό πλαίσιο του ανθρώπου, του πολίτη, στο οποίο προσέβλεψαν οι διακηρύξεις της γαλλικής επανάστασης, ο Ρήγας με διάθεση, που υπερακοντίζει τις ρυθμίσεις των γαλλικών διακηρύξεων, προσδίδει στα δικαιώματα κοινωνικό και πανανθρώπινο περιεχόμενο.

Προσβλέπει και αναγνωρίζει δικαιώματα ομάδων, μειονοτήτων, λαών, γκρεμίζοντας εμπόδια φυλετικά, θρησκευτικά, εδαφικά κλπ. Αναγνωρίζει ατομικά και συλλογικά δικαιώματα αλλοεθνών και αλλοθρήσκων: "Σ' ανατολή και Δύση και Νότο και Βοριά, στην πίστην του καθένας ελεύθερος να ζη... Βουλγάροι κι Αρβανίτες, Αρμένιοι και Ρωμιοί για την ελευθερία να ζώσωμεν σπαθί".

Αντίστοιχες ιδέες - ρυθμίσεις θα βρούμε και σε διατάξεις της *Αρχής της νομοθετημένης πράξεως* που ρυθμίζουν τις διεθνείς σχέσεις της ελληνικής Δημοκρατίας¹⁵.

Στοιχεία αυτής της νομοθετικής κοσμοθεωρίας του Ρήγα βρίσκονται εγγύτατα στις πρώτες ρυθμίσεις που γνώρισε η διεθνής δικαιοταξία γύρω από τα δικαιώματα των κοινοτήτων, τα δικαιώματα των λαών.

Ετσι, από την εθνική παλιγεννεσία, την Επανάσταση του 1821, όπου για πρώτη φορά ασκήθηκε μ' έμφαση το δικαίωμα αυτοδιάθεσης, μέσα στο εχθρικό περιβάλλον της Ευρώπης της Ιεράς Συμμαχίας, μέχρι το δεύτερο μεγάλο πόλεμο του αιώνα μας ωρίμασαν οι συνθήκες της ιστορικής διαδικασίας για την αναγνώριση των δικαιωμάτων των λαών σε μια πρώτη, για το διεθνές δίκαιο, υπαρκτή νομική πραγματικότητα.

15. Άρθρα 118 - 121.

III

Κι ήρθε ο Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών, που υπογράφηκε το 1945 στο San Francisco και που αποτελεί το ιδεολογικό κρυστάλλωμα των αρχών που διέπουν τη μεταπολεμική διεθνή δικαιοταξία, ο οποίος επιχειρεί την πρώτη ρητή είσοδο στο διεθνές πλαίσιο τόσο των δικαιωμάτων του ανθρώπου όσο και του όρου λαός.

Ηδη στη διάρκεια της ιστορικής δοκιμασίας του 1939 - 45, στη τιτάνια πάλη για την απελευθέρωση του ανθρώπου και των δικαιωμάτων του, που τόσο θανάσιμα είχε απειλήσει ο ναζισμός κι' ο φασισμός, κυφορήθηκαν οι ιδέες εκείνες που θεμελίωσαν αργότερα την αναγνώριση, μ' οικουμενικές διαστάσεις, της προστασίας και προαγωγής των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Έτσι, το 1941, με το Χάρτη του Ατλαντικού¹⁶ διακηρύσσονται, μέσα στους σκοπούς του πολέμου που διεξάγεται και στα θεμέλια της ειρήνης που θάρθει, το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των λαών. Εξάλλου το 1943, στην Τεχεράνη, η διακήρυξη των τριών μεγάλων δυνάμεων, ΗΠΑ, Σοβιετική Ένωση, Αγγλία, διαπρατώνει ότι ο πόλεμος "στοχεύει στην κατάρρευση της τυραννίας και της δουλείας" και διαγράφει την ελπίδα ότι στο μέλλον όλοι οι λαοί της γής θα μπορούν να ζουν ελεύθερα, μακριά από την τυραννία, σύμφωνα με τις ιδιαίτερες επιθυμίες τους και τη συνείδησή τους".

Έτσι, ως λογική συνέπεια, ο Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών στο προοίμιο του δηλώνει "Εμείς οι λαοί των Ηνωμένων Εθνών". Και συνεχίζει: "οι λαοί των Ηνωμένων Εθνών αποφασισμένοι να διακηρύξουν εκ νέου τη πίστη τους στα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου... στην ισότητα των δικαιωμάτων ανδρών και γυναικών και εθνών, μεγάλων και μικρών". Ενώ, ο ίδιος ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών, περιλαμβάνει στους σκοπούς του την ανάπτυξη μεταξύ των λαών φιλικών σχέσε-

16. Ο Χάρτης εγκρίθηκε συνολικά από 47 χώρες. Για μια σύγχρονη ανάγνωση βλ. Ph. Drakidis, *La Charte de l'Atlantique*, CRIPES, Besançon, 1989.

ων, βασισμένων στο σεβασμό προς την αρχή της ισότητας των δικαιωμάτων και της αυτοδιάθεσης των λαών (άρθρο 1 παρ. 2). Επίσης, υπάρχει πρόβλεψη ότι "για τη δημιουργία των αναγκαίων συνθηκών σταθερότητας και ευημερίας για τις ειρηνικές και φιλικές σχέσεις μεταξύ των εθνών, που βασίζονται στο σεβασμό της αρχής της ισότητας των δικαιωμάτων των λαών και του δικαιώματος αυτοδιάθεσης τους..." (άρθρο 55)

Τρία χρόνια αργότερα, το 1948, η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, αφού θα διαπιστώσει ότι έχει ουσιαστική σημασία να προστατεύονται τα δικαιώματα του ανθρώπου από ένα καθεστώς δικαίου, ώστε ο άνθρωπος να μην αναγκάζεται να προσφεύγει, ως έσχατο τελευταίο καταφύγιο, στην εξέγερση κατά της τυραννίας και της καταπίεσης, θα περιλάβει τις πρώτες αναφορές σε συλλογικά δικαιώματα του ανθρώπου (π.χ. άρθρο 27 παρ. 1)¹⁷.

Με την έναρξη της δεκαετίας του 1950, το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των λαών επιβεβαιώνεται σε ψηφίσματα όπου δηλώνεται ότι "Τα Κράτη μέλη του Οργανισμού οφείλουν να υποστηρίξουν την αρχή του δικαιώματος αυτοδιάθεσης όλων των λαών και των εθνών"¹⁸.

Κι ενώ αρχίζει η μεγάλη φάση της αποαποικιοποίησης, στις 14.12.1960, με τη Διακήρυξη για τη χορήγηση ανεξαρτησίας στις αποικίες και στους υπό αποικιοκρατικό καθεστώς λαούς επιβεβαιώνεται ότι "όλοι οι λαοί έχουν το δικαίωμα της ελεύθερης αυτοδιάθεσης"¹⁹.

17. Η διάκριση ατομικών και συλλογικών δικαιωμάτων του ανθρώπου κι από μια άλλη πλευρά στο πεδίο της προστασίας των μειονοτήτων - είναι σημαντική. Για το ζήτημα αυτό βλ. *H. Golsong, Evolution de la conception des droits collectifs dans la politique internationale, in Droits collectifs ou droits individuels, Annales de la Faculté de Droit de Strasbourg*, τ. XXXII, Paris, 1980, σ. 137 - 147· *D. Sanders, Collective rights*, HRQ 1991. 368 επ.

18. Ψηφίσματα 544 VI και 637 (VII) που εγκρίθηκαν από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ το 1952 και 1953 αντίστοιχα.

19. Ψήφισμα 1514 (XV) της Γεν. Συνέλευσης του ΟΗΕ.

Έκτοτε το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των λαών επιβεβαιώνεται σταθερά στις πράξεις των οργάνων του ΟΗΕ και άλλων διεθνών οργανισμών. Πράγματι, την ίδια περίοδο διακηρύσσεται με το ψήφισμα 1803 (XVIII) της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ, της 14.12.1962, το δικαίωμα των λαών "για διαρκή κυριαρχία επί των φυσικών πόρων", που αποτελεί την οικονομική διάσταση της αυτοδιάθεσης. Λίγο αργότερα, το 1974, υιοθετείται η Διακήρυξη για την εγκαθίδρυση της νέας διεθνούς οικονομικής τάξης και ο Χάρτης των οικονομικών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των Κρατών και μια σειρά άλλων πράξεων που συγκροτούν ένα σημαντικό corpus δικαίου των Ηνωμένων Εθνών²⁰.

Τις αναφορές αυτές, που είχαν κυρίως χαρακτήρα διακηρύξεως αρχών, υπογράμμισε μ' έμφαση, για πρώτη φορά, ένα συμβατικό κείμενο του 1966. Πράγματι, με τα δύο *Διεθνή Σύμφωνα για τα δικαιώματα του ανθρώπου*, που σήμερα δεσμεύουν περισσότερα από 130 Κράτη μέλη του ΟΗΕ, αναγνωρίσθηκε ότι "όλοι οι λαοί έχουν το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης. Σύμφωνα με το δικαίωμα αυτό, καθορίζουν ελεύθερα το πολιτικό καθεστώς τους και εξασφαλίζουν ελεύθερα την οικονομική, κοινωνική και μορφωτική ανάπτυξη τους".

Μέσα, λοιπόν, από αυτές τις πράξεις των Ηνωμένων Εθνών κατοχυρώνεται, ως jus, το δικαίωμα των λαών για αυτοδιάθεση²¹.

Η μεγάλη καμπή, όμως, σ' αυτή την πορεία θα σημειωθεί στην αυγή της δεκαετίας του 1980. Για πρώτη φορά σε διε-

20. Βλ. σχετικά A. Cristescu, *Le droit à l'autodétermination. Développement historique et actuel sur la base des instruments des Nations Unies*, UN Doc. E/CN. 4/Sub. 2/404/Rev. 1, New York, 1981.

21. Βλ. και A. Cristescu, *op. cit.*· M. Pomerance, *Self determination in law and practice*, M. Nijhoff, The Hague, 1982· R. Higgins, *The development of international law through the political organs of the UN*, Oxford University Press, London, 1963, II, σ. 101 - 106· I. Brownlie, *Principles of public international law*, Clarendon Press, Oxford, 1979 κ.α. Μια άλλη μερίδα της θεωρίας (*Verzijl, Sir Fitzmaurice, Jennings, Schwarzenberger*) αρνείται το νομικό χαρακτήρα του δικαιώματος αυτοδιάθεσης. Γενικότερα για το δικαίωμα αυτοδιάθεσης βλ. S. Calogeropoulos-Stratis, *Le droit des peuples à disposer d'eux mêmes*, Bruylant, Bruxelles, 1973.

θνή συμβατική πράξη δικαιωμάτων του ανθρώπου ενσωματώνεται η έννοια των δικαιωμάτων των λαών, συνολικά και με συγκεκριμένο περιεχόμενο. Ο Αφρικανικός Χάρτης της Βανζυί για τα δικαιώματα του ανθρώπου και των λαών του 1981, αναγνωρίζει αρχικά το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των λαών και της διαρκούς κυριαρχίας επί των πλουτοπαραγωγικών πόρων τους. Ειδικότερα, προβλέπει ότι οι λαοί είναι ίσοι, έχουν τα ίδια δικαιώματα και απολαύουν της ίδιας αξιοπρέπειας. Τίποτα δε δικαιολογεί την κυριαρχία ενός λαού πάνω σ' ένα άλλο. Περαιτέρω το δικαίωμα αυτοδιαθέσεως των λαών εξειδικεύεται ως εξής. Κάθε λαός δικαιούται να υπάρχει, κι έχει το απαραίτητο και αναπαλλοτρίωτο δικαίωμα αυτοδιαθέσεως. Προσδιορίζει ελεύθερα το πολιτικό καθεστώς του και διασφαλίζει την οικονομική και κοινωνική του ανάπτυξη με τον τρόπο που ελεύθερα επιλέγει. Οι λαοί που βρίσκονται υπο αποικιακό καθεστώς ή καθεστώς καταπίεσεως, δικαιούνται να απελευθερωθούν από αυτή την κατάσταση εξαρτήσεως, προσφεύγοντας σ' όλα τα αναγνωρισμένα από τη διεθνή κοινότητα μέτρα. Στον αγώνα τους για απελευθέρωση από ξένη πολιτική, οικονομική ή πολιτιστική κυριαρχία, οι λαοί δικαιούνται της συνδρομής των συμβαλλομένων κρατών μερών στο Χάρτη της Βανζυί.

Ως προς την οικονομική διάσταση της αυτοδιάθεσης, ο Χάρτης διακηρύσσει ότι οι λαοί θα έχουν την ελεύθερη διάθεση του πλούτου τους και των φυσικών τους πόρων. Το δικαίωμα αυτό, που δεν μπορεί να στερηθεί κανένας λαός, ασκείται προς το συμφέρον όλου του πληθυσμού. Όμως η ελεύθερη διάθεση των φυσικών πόρων θα ασκείται χωρίς να παραβλέπεται η υποχρέωση για προαγωγή της διεθνούς οικονομικής συνεργασίας, βασισμένης στον αμοιβαίο σεβασμό, την ίση συναλλαγή και τις αρχές του διεθνούς δικαίου. Σε περίπτωση συλλήσεως των πόρων του ο ενδιαφερόμενος λαός θα δικαιούται να επανακτήσει τα αγαθά του, ενώ θα έχει το δικαίωμα και πλήρους αποζημιώσεως.

Σ' αυτό το πεδίο ο Αφρικανικός Χάρτης προχωρεί στην εγκαθίδρυση και υποχρεώσεων για τα Κράτη μέρη, προκειμένου ν' απολαύσουν οι λαοί τα συγκεκριμένα δικαιώματα, επιχειρώντας, μάλιστα, και μια αντιδιαστολή των εννοιών λαός και κράτος.

Περαιτέρω, ο Αφρικανικός Χάρτης αναγνωρίζει, στα πλαίσια μιας διεθνούς αλληλεγγύης, ως δικαιώματα των λαών: το δικαίωμα στην ανάπτυξη, το δικαίωμα στην οικονομική κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη, το δικαίωμα στην ειρήνη και ασφάλεια σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, το δικαίωμα στην ίση απόλαυση της κοινής κληρονομιάς της ανθρωπότητας, το δικαίωμα σ' ένα οικολογικά ισορροπημένο περιβάλλον²².

IV

Το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση αποτελεί τον κύριο κορμό των δικαιωμάτων των λαών. Βρίσκεται όμως και στην αφετηρία των ατομικών δικαιωμάτων που δεν μπορούν να υπάρξουν χωρίς αυτό²³. Όμως ποιοί λαοί μπορούν να το ασκήσουν; μ' ένοπλη βία; με ειρηνικά μέσα; Αν ο Ρήγας Φεραίος είχε λύσει το πρόβλημα, διακηρύσσοντας την ένοπλη βία που θα οδηγούσε στην αυτοδιάθεση, τα πράγματα δεν έχουν την ίδια οπτική γωνία στα χρόνια μας.

Για τον Jaurès και τον Salvador Allende, τον Gandhi, τον Luther King και τον Camara, ή τον N. Mandhela η οδός για την αυτοδιάθεση έπρεπε νάναι ειρηνική. Από την άλλη πλευρά, η θέση για τον ένοπλο αγώνα. Υποστηρίχθηκε μάλιστα ότι "η βία προσδιορίζει το λαό σε εσωτερικό ή διεθνές επίπεδο"²⁴.

22. Για τον Αφρικανικό Χάρτη βλ. αντί άλλων Στ. Περράκη, Η διεθνής προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Περιφερειακά θεσμικά ζητήματα, Τετράδια Διεθνούς Δικαίου 11, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1984, σ. 297-336.

23. Βλ. και Tran Van Minh, Droits de l'homme et droits des peuples, in Droits de solidarité. Droits des peuples, Colloque international, Saint Marin (4-8 oct. 1982), 1983, σ. 47 επ (62).

24. Βλ. Cl. Nigoul - M. Torrelli, Les mystifications du nouvel ordre international, PUF, Paris, 1984, σ. 42.

Οι Παλαιστίνιοι π.χ. μέχρι το 1967 ήσαν απλά πρόσφυγες. Μετά, κι ύστερα από πράξεις βίας, "μετατράπηκαν" σε λαό και τους αναγνωρίσθηκε το δικαίωμα αυτοδιάθεσης. Αν είναι έτσι, τότε δεν χωρεί αμφιβολία ότι η βία είναι προϋπόθεση στην άσκηση του δικαιώματος αυτοδιάθεσης. Έκφραση τέτοια είναι ο "λαϊκός πόλεμος" που πριν το Mao και Ho - Chi - Μίνη γνώρισε ο κόσμος την εποχή του Ναπολέοντα (π.χ. στην Ισπανία) αλλά και παλαιότερα²⁵.

Απ' την άλλη μεριά, το δικαίωμα αυτοδιάθεσης σύμφωνα με την πρακτική του ΟΗΕ αλλά και άλλων διεθνών οργανισμών (π.χ. Οργανισμός Αφρικανικής Ενότητας) αναγνωρίσθηκε ότι εφαρμόζεται αποκλειστικά στις περιπτώσεις αποικιοκρατίας, καθεστώτος ρατσισμού, apartheid, ξένης κατοχής²⁶. Αν ο Ρήγας Φεραίος θεωρούσε δίκαιο τον αγώνα των λαών για απελευθέρωση από την τυρρανία και για ανεξαρτησία, και ο Mao Τσε - Τούγκ θεωρούσε ότι "ο πόλεμος του λαού είναι ιερός", η διεθνής δικαιοταξία βρέθηκε σήμερα στην ίδια ευθεία νομιμοποιώντας την άσκηση βίας, θεωρώντας τους μαχητές των απελευθερωτικών κινήσεων ως κανονικούς μαχητές που ασκούν δικαίωμα νόμιμης άμυνας απέναντι στον εισβολέα αποικιοκράτη - κατακτητή. Πράγματι σε ψήφισμα, της στις 12.12.1973, η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ κατοχυρώνει - θάλεγε κανείς - την έννοια του "δίκαιου πολέμου" υπογραμμίζοντας ότι: "Ο αγώνας των λαών, που βρίσκονται υπό αποικιακή και ξένη κυριαρχία και υπό ρατσιστικό καθεστώς, για την πραγμάτωση του δικαιώματος τους για αυτοδιάθεση και ανεξαρτησία είναι νόμιμος και καθολοκληρίαν σύμφωνος

25. Σχετικά σύντομη αναδρομή στον E. Jouve, *Le droit des peuples*, οπ. παρ. σ. 71.

26. Βλ. και A. Cassesse, *Le droit international dans un monde divisé*, Berger Levrault, Paris, 1986, σ. 85 επ., 123 επ.· H. Gros Espiell, *Implementation of UN resolution relating to the right of peoples under colonial and alien domination to self determination*, UN Doc. E/CN. 4/Sub. 2/390 (1977) & E/CN. 4/Sub 2/405 (1978)· A. Rígo-Sureda, *The evolution of the right of self determination. A study of the UN practice*, Leiden, Sijthoff, 1973.

προς τις αρχές του διεθνούς δικαίου²⁷. Περαιτέρω, στο πεδίο του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου, το Πρωτόκολλο Ι για την προστασία των θυμάτων των διεθνών ενόπλων συρράξεων, της Γενεύης του 1977, προβλέπει ότι εφαρμόζεται και στις περιπτώσεις εκείνες όπου λαοί μάχονται κατά της αποικιοκρατικής κυριαρχίας, της ξένης κατοχής, καθεστώτων φυλετικών διακρίσεων, ασκώντας το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση, σύμφωνα με το Χάρτη του ΟΗΕ²⁸.

Αυτό το δικαίωμα προσφυγής στη βία αντιστρατεύεται, ωστόσο, μια άλλη θεμελιώδη αρχή του διεθνούς δικαίου απόλυτης εφαρμογής σε διακρατικό επίπεδο. Σύμφωνα μ' αυτήν:

"Όλα τα (Κράτη) Μέλη θα απέχουν στις διεθνείς σχέσεις τους από την απειλή ή χρήση βίας κατά της εδαφικής ακεραιότητας ή της πολιτικής ανεξαρτησίας οιοδήποτε Κράτους ή καθ' οιοδήποτε άλλο τρόπο, ασυμβίβαστο προς τους σκοπούς των Ηνωμένων Εθνών" ορίζει το άρθρο 2 παρ. 4 του Χάρτη του ΟΗΕ.

Η αντίφαση γίνεται οξύτερη με το ψήφισμα 3314 (XXIX) του 1974 για τον ορισμό της επίθεσης, της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ, που προβλέπει ότι η πράξη αυτή δεν απαιτεί με κανένα τρόπο να προσβάλει το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση στην ελευθερία και στην ανεξαρτησία των λαών που στερήθηκαν με τη βία αυτό το δικαίωμα, καθώς και το δικαίωμα αυτών των λαών να παλέψουν προς αυτό το σκοπό για τον οποίο να αναζητήσουν και να λάβουν βοήθεια, σύμφωνα με τις αρχές του Χάρτη του ΟΗΕ και τη Διακήρυξη για τις φιλικές σχέσεις μεταξύ Κρατών του 1970.

Έτσι, όπως παρατήρησε έξοχα ο διάσημος γάλλος διεθνολόγος René - Jean Dupuy "το δικαίωμα των λαών ανατρέπεται

27. Βλ. επίσης και τα ψηφίσματα 2105 (XX) της 20.12.1965 & 2621 (XXV) της 12.10.1970 του ίδιου οργάνου.

28. Το Πρωτόκολλο αυτό δεσμεύει σήμερα 135 κράτη. Για τη σχετική διάταξη του άρθρου 1 παρ. 4 βλ. ενδεικτικά A. Cassese, *wars of national liberation and humanitarian law*, στο *Etudes et essais en l' honneur de J. Pictet*, CICR, Genève-La Haye, 1984, σ. 313-324· Β. Πατρώνια, *Η αρχή της αυτοδιάθεσης και η χρήση βίας στο πλαίσιο του δικαίου των ενόπλων συρράξεων*, στο Στ. Περράκη (επιμ.), *Τα δικαιώματα...* σπ. παρ. σ. 169-177.

την διακρατική αρχή της προσφυγής στη βία. Απαγορευμένη μεταξύ Κρατών αυτή είναι νόμιμη για ένα λαό²⁹.

Από την άλλη μεριά, η αναγνώριση και άσκηση του δικαιώματος αυτοδιάθεσης των λαών έρχεται να προσκρούσει σε μια άλλη θεμελιώδη αρχή του διεθνούς δικαίου, αυτήν της "εδαφικής κυριαρχίας και ακεραιότητας" και της εδαφικής ενότητας του Κράτους³⁰. Αυτό συνεπάγεται αποκλεισμό, αφενός της δυνατότητας βίαιης απόσχισης από Κράτος και αφετέρου της αμφισβήτησης συνόρων³¹. Η άσκηση του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση πρέπει, δηλαδή, να γίνει μέσα σ' ένα ορισμένο εδαφικό πλαίσιο και να στοχεύει στην ανατροπή της ξένης τυραννίας ή κατοχής ή αποικιοκρατίας που προανέφερα³². Μόνο, έτσι, μπορεί ν' αναγνωρισθεί ότι ένας λαός έχει το δικαίωμα αυτοδιάθεσης. Δικαίωμα βίαιης απόσχισης από Κράτος που έχει ήδη σχηματισθεί δεν αναγνωρίζεται κατά τις αρχές του διεθνούς δικαίου³³. Τα σύνορα κάθε κράτους είναι απαραβίαστα και δεν μπορούν ν' αλλάξουν με βίαιο τρόπο, παρά μόνο με συναίνεση που να εκφράζεται σε διεθνή συνθήκη³⁴.

Προς την ίδια κατεύθυνση βαίνουν κι οι ορισμοί όλων των πράξεων του Οργανισμού για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία

29. *Communauté internationale et disparités de développement*, *op. cit.* σ. 150.

30. Βλ. ενδεικτικά και *A. N. Kolombua, L'ambivalence de relations entre le droit des peuples à disposer d'eux mêmes et l'intégrité territoriale de états en droit international contemporain*, *Mélanges offerts à Ch. Chaumont*, Pedone, Paris, 1984, σ. 433-463.

31. Εξάιρεση αποτέλεσε η περίπτωση του Bagladesh.

32. Βλ. και το τελικό κείμενο της Παγκόσμιας Συνδιάσκεψης για τα δικαιώματα του ανθρώπου της Βιέννης (Ιούνιος 1993).

33. Για το ζήτημα αυτό βλ. *L. Bucheit, Secession. The legitimacy of self determination*, London, 1978· *D. Turp, Le droit de sécession en droit international public*, *Canadian Yearbook of international Law* 1982 24 επ.· *A. Μπρεδήμα, Αυτοδιάθεση λαών και εδαφικές διεκδικήσεις*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1986.

34. Πρβλ. της αρχής *uti possidetis juris*. Γενικότερα για το ζήτημα αυτό, αντί άλλων, βλ. *Ε. Ρούκουνα, Διεθνές Δίκαιο II, III*, Αντ. Ν. Σάκουλας, Αθήνα, 1982 σ. 21 επ. 30 επ., 35 και 1983 σ. 75-77 αντίστοιχα.

στην Ευρώπη: από το Ελσίνκι I το 1975, στο Ελσίνκι II του 1992, περνώντας από το Χάρτη του Παρισιού για τη νέα Ευρώπη του 1990³⁵. Και βέβαια αυτό ισχύει, μ' έμφαση κατά μείζονα λόγο και στην περίπτωση των εθνικών μειονοτήτων που δεν δικαιούνται δικαιώματος αυτοδιάθεσης και απόσχισης από κράτος όπου διαβιούν, όπως υπογραμμίζουν όλες οι σχετικές διεθνείς πράξεις καθώς και η διεθνής πρακτική που αναπτύχθηκε ήδη από τον Μεσοπόλεμο (υπόθεση νησιών Aaland)^{36 37}.

Η κατάσταση όπως διαμορφώθηκε έχει κρυστάλλινη καθαρότητα και την υπογράμμισε ο τότε - Γενικός Γραμματέας του ΟΗΕ U. Thant που, με την ευκαιρία της διένεξης Πακιστάν - Ινδίας, δήλωνε στις 4.1.1970: "όταν ένα Κράτος μέλος γίνεται δεκτό στον ΟΗΕ, αυτό συνεπάγεται για το σύνολο των Κρατών μελών του Οργανισμού ότι αποδέχονται στην αρχή της εδαφικής ακεραιότητας, της ανεξαρτησίας και της κυριαρχίας του εν λόγω Κράτους. Με την ιδιότητα του Διεθνούς Οργανισμού, ο ΟΗΕ δεν αποδέχθηκε ποτέ, δεν δέχεται και δεν θα δεχθεί ποτέ..... την αρχή της απόσχισης ενός μέρους από τα Κράτη μέλη του"³⁸.

Έτσι, βέβαια, οδηγείται κανείς σε διακρίσεις σε βάρος λαών. Πράγματι, λοιπόν, η αρχή της αυτοδιάθεσης που αναγνωρίστηκε στους 6.000 κατοίκους του Ναουρί ή στους 60.000 κατοίκους των Σεϋχελλών δεν μπορεί να αναγνωρισθεί στους 260.000 Κορσικανούς ή στα εκατομμύρια των Κούρδων της Τουρκίας και του Ιράκ, στους Τσετσένους, στους Τσιάπας και άλλους αυτόχθονες λαούς της Αμερικής, στους Βάσκους,

35. Βλ. αντί άλλων A. Bloed, *The Conference on Security and Cooperation in Europe. Analysis and basic documents (1972-1993)*, Kluwer, Dordrecht 1993.

36. Στο πλαίσιο αυτής της προβληματικής βλ. & N. Nowak, *The right to self determination and protection of minorities in central and eastern Europe in the light of the case-law of the Human Rights Committee*, *International Journal on Group Rights*, 1993, σ. 7 επ.

37. Από άλλη νομική σκοπιά τίθεται το ζήτημα της εσωτερικής αυτοδιάθεσης των μειονοτήτων για την απόλαυση εθνικών & άλλων ιδιαιτεροτήτων. Κάτι που παραπέμπει στην προστασία των δικαιωμάτων των μειονοτήτων.

38. Παρατίθεται από τους *Nigouli-Torrelli*, οπ. παρ. σ. 44.

στους Αμπχάζιους, κλπ., όπως δεν αναγνωρίσθηκε & στο παρελθόν στην περίπτωση της Μπιάφρα, της Κατάνγκα κλπ.³⁹

Εξάλλου, κάτω από ένα γενικότερο πρίσμα, το διεθνές δίκαιο θεωρεί παράνομους κι ανύπαρκτους τίτλους εδαφικής κυριαρχίας που αποκτήθηκαν με βίαιο τρόπο (βλ. Ναμίμπια, Κύπρος, κατεχόμενα Αραβικά εδάφη, Φώκλαντς, Κουβέιτ κλπ.)⁴⁰.

Πρέπει να σημειωθεί ότι η όλη προβληματική της αυτοδιάθεσης πήρε μια άλλη τροπή με την εξαφάνιση του διπολισμού στο διεθνές σύστημα. Πράγματι, οι εξελίξεις μετά από το 1989 στην Ανατολική & Βαλκανική Ευρώπη είναι χαρακτηριστικές. Διαμορφώθηκε ένα κλίμα εθνικιστικής έκρηξης που συνάρθρωνε, από τη μία εθνοτικές διεκδικήσεις και αποσχίσεις, από την άλλη λαϊκούς αγώνες για δημοκρατία και δικαιώματα του ανθρώπου, αλλά και σπασμούς μειονοτήτων και αναζητήσεις για σεβασμό των εθνικών και πολιτιστικών ιδιαιτεροτήτων τους, μέσα από θερμοκέφαλες ή ψυχρά υπολογισμένες ή ακόμη και κατευθυνόμενες κινήσεις που άγονταν συχνά μέχρι και τα πεδία θερμών συγκρούσεων⁴¹.

Κι είναι αξιοσημείωτο, ότι αυτές οι κινήσεις λαών, εθνοτήτων, μειονοτήτων για αυτοδιάθεση έφταναν μέχρι την κατάλυση προϋπάρχουσας εδαφικής κυριαρχίας δεδομένων Πολιτειών, ή έτειναν προς αυτή. Σε κάθε περίπτωση η διεκδίκηση

39. Βλ. *J. Charpantier, Autodétermination et décolonisation, Mélanges Ch. Chaumont*, οπ. παρ. σ. 117-133.

40. Για μια γενική προσέγγιση βλ. *Στ. Περράκη, Η πολεμική κατοχή στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο*, τ. Α', Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1990, ιδιαίτερα σ. 83 επ. Ειδικότερα για την περίπτωση της Κύπρου βλ. *Στ. Περράκη, Το καθεστώς της πολεμικής κατοχής στην Κύπρο - Επιπτώσεις & ζητήματα εφαρμογής στη διεθνή δικαιοταξία*, στο *Χ. Γιαλλουρίδη - Π. Τσάκωνα* (επιμ.), *Η νέα διεθνής τάξη, η Ελλάδα, η Τουρκία & το κυπριακό πρόβλημα*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 1993, σ. 475-511· *Κ. Χρυσοστομίδη, Το κράτος της Κύπρου στο διεθνές δίκαιο*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1994.

41. Βλ. ενδεικτικά *Στ. Περράκη, Σύγχρονες εξελίξεις στην Ευρώπη και το πνεύμα του ΟΧΙ*, Πανηγυρικός λόγος που εκφωνήθηκε στις 28 Οκτωβρίου 1991 στο Πανεπιστήμιο Θράκης, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1992, ιδιαίτερα σ. 13 επ.

στόχευε/ει στον επανακαθορισμό των τίτλων κυριαρχίας πάνω σε συγκεκριμένες περιοχές.

Πότε άλλοτε, ίσως, μετά από τη φάση της αποσπαικιοποίησης, το δικαίωμα των λαών για αυτοδιάθεση δεν γνώρισε τόσο έντονο προβληματισμό, ως προς τη διάσταση της απόσχισης, αφού με τα ζητήματα των βαλτικών χωρών, των πρώην Γιουγκοσλαβικών Δημοκρατιών, της Γεωργίας, της Ουκρανίας κι άλλων περιοχών στην Πρώην Σοβιετική Ένωση⁴², η πρακτική των μελών της διεθνούς κοινότητας φάνηκε, αρχικά, να μετακινείται σ' ορισμένες περιπτώσεις από τις παραδοσιακές θέσεις, όπως εκφράζεται με τις αναγνωρίσεις ή μη (νέων) κρατικών οντοτήτων ή ακόμη και με την έκφραση "συμπάθειας" προς αποσχιστικές κινήσεις.

Πράγματι οι εξελίξεις στην Ανατολική Ευρώπη επαναθέτουν με έμφαση το πρόβλημα της αυτοδιάθεσης και της απόσχισης, χωρίς παράλληλα όμως να οδηγούν στην επίλυσή του. Χαρακτηριστική είναι η προβληματική που εξέφρασε η περιβόητη Επιτροπή Διαιτησίας (Badinter) της διάσκεψης για τη Γιουγκοσλαβία⁴³. Πάντως, σήμερα διαγράφονται τάσεις, με άγνωστο όμως μέλλον ως προς την παγιοποίηση ή την αποδυνάμωση τους. Εξάλλου ελλοχεύει ένας άλλος σημαντικός κίνδυνος για την άσκηση του δικαιώματος αυτοδιάθεσης. "Να

42. Για μια ενδιαφέρουσα πρόσφατη συζήτηση για την προβληματική της αυτοδιάθεσης των λαών και τα δικαιώματα των μειονοτήτων στον ευρωπαϊκό χώρο βλ. *Χ. Ροζάκη*, Η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε μια μεταβαλλόμενη Ευρώπη. Η αυτοδιάθεση των λαών και οι μειονότητες στην πολιτική της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, ΕΚΕΜ, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 1994. Βλ. επίσης *Α. Μπρεδήμα*, Οι εδαφικές ανακατατάξεις στο χώρο της Γιουγκοσλαβίας και το διεθνές δίκαιο στις Διεθνείς κρίσεις και παρέμβαση της διεθνούς οργανώσεως. Περσικός κόλπος και τέως Γιουγκοσλαβία, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 1994, σ. 267-296.

43. Σχετικά βλ. *A. Pellet*, The opinion of the Badinter Arbitration Committee. A second breath for the self determination of peoples, EJIL 1992. 178 επ. του ίδιου, L'activité de la Commission d' Arbitrage de la Conférence Internationale pour l' ancienne Yougoslavie, AFDI 1993. 286-303. Στ. *Περράκη*, Η Επιτροπή διαιτησίας (Badinter) της διάσκεψης ειρήνης για τη Γιουγκοσλαβία, Επιθεώρηση Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων 16/1993. 5-60. *Χ. Ροζάκη*, Η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ...οπ. παρ.

περιοριστεί η σημασία των εξελίξεων αυτών στον ευρωπαϊκό χώρο ... και να αγνοηθεί για τους λαούς του Τρίτου Κόσμου. Η, ακόμα, να περιοριστεί στον ανατολικό-ευρωπαϊκό χώρο, αποτελώντας μια επιλεκτική εφαρμογή σε βάρος "ηττημένων" -πολιτικά- δυνάμεων (Σοβ. Ένωση, Γιουγκοσλαβία), προοπτική που φέρνει στο νου την επιλεκτική εφαρμογή της αυτοδιάθεσης/απόσχισης μετά τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο (Αυστρο-Ουγγαρία, Οθωμανική Αυτοκρατορία)⁴⁴. Όλα αυτά βέβαια πρέπει να ειδοθούν κάτω από το πρίσμα και της ταυτόχρονης διάλυσης των συγκεκριμένων κρατών, που ενδεχομένως αλλάζει τα δεδομένα της νομικής - όχι πολιτικής - αξιολόγησης.

Στο επίκεντρο αυτής της δύνης με αποσχίσεις, με κινήματα αυτοδιάθεσης των λαών και σύστασης νέων κρατών, ξεχωρίζει σ' ένταση το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση των λαών που ρυθμολογεί στην επικαιρότητα και στο νομικό προβληματισμό, συνολικά, το όλο ζήτημα των δικαιωμάτων των λαών. Εκεί, που ο νομικός και πολιτικός λόγος διαπλέκονται, η νομική αμφισβήτηση ή απόρριψη βρίσκεται σε αντιπαράθεση προς τη νομική κατάφαση που, αργά αλλά σταθερά, αναδύεται στη διεθνή έννομη τάξη. Όπως αποδείχθηκε σ' όλες τις διαστάσεις των γνωμοδοτήσεων της Επιτροπής Badinter. Εξάλλου, η τωρινή επιχείρηση πράξεων γενοκτονίας σε βάρος των κούρδων από την Τουρκία, μέσα στο Ιράκ, με τόσο ωμή παραβίαση του διεθνούς δικαίου και μπροστά στην ανατριχιαστική απάθεια των μεγάλων και άλλων δημοκρατικών δυνάμεων Δύσης και Ανατολής δείχνει την έμφαση του προβληματισμού και τα αδιέξοδα του.

V

Σ' ένα άλλο επίπεδο προβληματικής, τα δικαιώματα των λαών εμπλέκονται σε μια διελκυστίνδα με τα δικαιώματα του ανθρώπου, αλλά και με τα δικαιώματα των Κρατών.

44. Όπως παρατηρεί ο Α. Μπρεδέγμας, Η απόσχιση κράτους στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο, στο Σ. Περγάκη (επιμ.), Τα δικαιώματα οπ. παρ. σ. 64.

Σ' ένα πρώτο επίπεδο ανάμεσα στο δίπτυχο δικαιώματα του ανθρώπου - δικαιώματα των λαών, κυρίως ατομικά και αντίστοιχα συλλογικά δικαιώματα⁴⁵, μπορεί να υπάρχουν δύο προσεγγίσεις: 1) δικαιώματα των λαών: εγγυητής και κατοχύρωση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, 2) λαϊκή κυριαρχία και δικαιώματα του ανθρώπου⁴⁶.

Στη δεύτερη περίπτωση πρόκειται στην ουσία για την προεξάρχουσα προϋπόθεση και πρωταρχία των δικαιωμάτων του ανθρώπου έναντι των δικαιωμάτων των λαών και αντίστροφα. Ωστόσο, η αμερικανική και η γαλλική επανάσταση κατοχύρωσαν ταυτόχρονα τα δικαιώματα του ανθρώπου και των λαών, συνδέοντας τα στον ίδιο αγώνα κατά του δεσποτισμού. Όμως, η συνέχεια υπήρξε διαφορετική και στη μεταπολεμική διεθνή κοινότητα φάνηκε μια ιδεολογική αντιπαράθεση ανάμεσα τους.

Από το 1952 και μετέπειτα, η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ εκτιμούσε ότι το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση ήταν ο απαραίτητος όρος για την απόλαυση των δικαιωμάτων του ανθρώπου⁴⁷. Τούτο όμως δεν συνεπάγεται, στην πράξη, από μόνο του ότι είναι επαρκές για να ικανοποιηθεί ο σεβασμός των δικαιωμάτων του ανθρώπου⁴⁸.

Εκτοτε, οι τάσεις διαμορφώθηκαν, μέσα και από μια καθημερινή πραγματικότητα, ιδίως στον τρίτο κόσμο ως εξής: οι μεν ισχυρίζονται ότι τα δικαιώματα του ανθρώπου δεν είναι παρά ένα ιδεολογικό άλλοθι προκειμένου να προσβάλλονται τα δικαιώματα των λαών. Για τους δε, τα δικαιώματα των λαών έγιναν, σ' ορισμένες περιπτώσεις, το κύριο εργαλείο περιστολής των δικαιωμάτων του ανθρώπου (βλ. αφρικανικές εμπειρίες).

45. Για τις σχέσεις τους βλ. ενδεικτικά *Th. Van Boven, Can human rights have a separate existence from peoples rights? Social Justice, Vol 16/1, σ. 12-18*. *G. Triggs, The rights of peoples and individual rights: conflict or harmony? στο J. Crawford, σπ. παρ. 141-157*. *F. Batailler-Demichel, Droits de l'homme et droits des peuples dans l'ordre international, Mélanges Ch. Chaumont, σπ. παρ. σ. 23-34*.

46. *Tran Van Minh, Droits de l'homme et droits des peuples, σπ. παρ. σ. 51*.

47. Ψήφισμα 637 (VII) της 16.12.1952.

48. Πρβλ. και *K. Vasak, La réalité juridique des droits de l'homme, στο Les dimensions internationales de droits de l'homme, UNESCO, Paris, 1980, σ. 3*.

Οι διαπιστώσεις αυτές φαίνονται όμως, απόλυτες και με στοιχεία υπερβολής, αν και στον τρίτο κόσμο παρατηρείται η προσχηματική προβολή της ανάγκης άσκησης των δικαιωμάτων των λαών, ως άλλοθι για τις μαζικές παραβιάσεις των ατομικών δικαιωμάτων.

Θάλεγε κανείς, επομένως, χωρίς ιεράρχηση, ότι η προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, μαζί μ' αυτά των λαών είναι μια απόλυτη ανάγκη. Πώς να διασφαλισθεί ο σεβασμός των μεν εκεί που παραβιάζονται τα δε; Όπως, διακηρύσσεται, στην Παγκόσμια Διακήρυξη των δικαιωμάτων των Λαών του Αλγερίου, "κάθε λαός έχει το δικαίωμα να έχει δημοκρατικό καθεστώς αντιπροσωπευτικό του συνόλου των πολιτών, χωρίς διακρίσεις φυλής, φύλλου, πίστης ή χρώματος, ικανό να εξασφαλίσει τον αποτελεσματικό σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου για όλους". Μια αναφορά που θυμίζει έντονα τα οράματα του Ρήγα. Αλλά, επίσης, όπως αναφέρει το τελικό κείμενο της Παγκόσμιας Συνδιάσκεψης για τα δικαιώματα του ανθρώπου (Ιούνιος 1993), "η άρνηση του δικαιώματος αυτοδιάθεσης αποτελεί παραβίαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου".

Τέλος, είναι ενδιαφέρουσα η σταδιακή αναγνώριση της ατομικής διάστασης ορισμένων δικαιωμάτων των λαών (π.χ. δικαίωμα στην ανάπτυξη) ή η πρόσφατη μετακύλιση του δικαιώματος αυτοδιάθεσης σε δικαίωμα μειονοτήτων χωρίς ακόμη νομική κατοχύρωση⁴⁹.

Σ' ένα επίπεδο τώρα, προβλήματα εμφανίζονται κι ανάμεσα σε δικαιώματα των λαών και δικαιώματα των Κρατών. Το θεμέλιο των δικαιωμάτων των λαών βρίσκεται στην αρχή της λαϊκής κυριαρχίας. Στο αντιπροσωπευτικό καθεστώς η κυ-

49. Βλ. την ενδιαφέρουσα νομολογία της Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου που λειτουργεί στα πλαίσια του Διεθνούς Σύμφωνου για τα ατομικά & πολιτικά δικαιώματα σχετικά με αυτόχθονες πληθυσμούς της Αμερικής στον *D. McGoldrick, Canadian Indians, cultural rights and the Human Rights Committee, ICLQ 1991, 658 επ.* Πρβλ. από μια άλλη σκοπιά και τις σκέψεις του *Χ. Ροζάκη, Η προστασία ...* οπ. παρ. σ. 100 επ.

ριαρχία αυτή διοχετεύεται στους εκπροσώπους του λαού που ασκούν την κρατική εξουσία. Αυτό οδηγεί στην τυπική απορρόφηση των δικαιωμάτων των λαών από τα δικαιώματα των Κρατών, αν και θάπρεπε να συνυπάρχουν.

Στην σύγκριση, πάντως, έχει συμβάλει και ο ΟΗΕ, ορισμένες πράξεις του οποίου αναγνωρίζουν τα ίδια δικαιώματα σε κράτη και λαούς⁵⁰.

Στο πλαίσιο του ίδιου προβληματισμού πρέπει να σημειωθούν ακόμη δύο στοιχεία. Πρώτον, ότι συχνά, ιδιαίτερα στις χώρες του Τρίτου Κόσμου, το κράτος γίνεται αυταρχικό, περιορίζει τα δικαιώματα του ανθρώπου και ποδηγετεί το λαό⁵¹. Δεύτερον, ανεξάρτητα με την πρόβλεψη του διεθνούς δικαίου για μη επέμβαση στις εσωτερικές υποθέσεις των κρατών (άρθρο 2 παρ. 7 Χάρτη ΟΗΕ), έχει πλέον εμπεδωθεί διεθνώς η αντίληψη, ότι η βάναιυση παραβίαση του δικαιώματος αυτοδιάθεσης, οι μαζικές παραβιάσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου, κάμπτουν την ενλόγω αρχή του διεθνούς δικαίου⁵². Έτσι, επιτρέπεται η έκφραση του θεμιτού ενδιαφέροντος της διεθνούς κοινότητας για το σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου, εκεί όπου σημειώνονται παραβιάσεις

50. Ενδεικτικά βλ. το Χάρτη των οικονομικών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των κρατών (1974), τη Διακήρυξη για το απαράδεκτο της επέμβασης και της ανάμειξης στις εσωτερικές υποθέσεις των κρατών (1981) κλπ.

51. Για τη σχέση αυτοδιάθεσης, δημοκρατικής νομιμοποίησης & αντιπαράθεσης κυβερνήσεων-λαών βλ. *J. Salmon, Vers l'adoption d'un principe de légitimité démocratique?* in *A la recherche du nouvel ordre mondial - I: Le droit international à l'épreuve*, Ed. Complexe, Bruxelles, 1993, σ. 59-89.

52. Για μια συζήτηση όλων των διαστάσεων της προβληματικής βλ. *E. Ρούκουνα, Διεθνής προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*. Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα δικαιώματα του ανθρώπου, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα, 1995, σ. 36 επ. Στ. *Περράκη, Διαστάσεις της διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου*, τ. Α', Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1991, σ. 44-47· *O. Schacter, The legality of pro-democratic invasion*, *AJIL* 1984. 645-650· *M-J. Domestici-Met, Aspects juridiques récents de l'assistance humanitaire*, *AFDI* 1989. 117-148· *M. Bettati, Un droit d'ingérence?* *RGDIP* 1991. 539-566· *M. Torrelli, De l'assistance à l'ingérence humanitaires?* *RICR* 1992. 238-258.

τους⁵³. Αυτές οι ανθρωπιστικού χαρακτήρα επεμβάσεις / παρεμβάσεις - επιλεκτικές είναι αλήθεια, και νομικά απροσδιόριστες - γνώρισαν πρόσφατα μια νέα εξέλιξη, αφού το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ με σημαντικές αποφάσεις του (794/1992, 841/1993, 929/1993) νομιμοποίησε και τη χρήση βίας προκειμένου να επιτευχθούν οι ανθρωπιστικοί στόχοι του στη Σομαλία, την Αϊτή ή την Ρουάντα: τη διανομή ανθρωπιστικής βοήθειας στο λαό της Σομαλίας, την παλινδότηση της δημοκρατικής νομιμότητας και των δικαιωμάτων του λαού της Αϊτής και την αποκατάσταση της τάξης από την εμφύλια σφαγή στη Ρουάντα⁵⁴. Πάντως, ανάμεσα σ' ένα καθήκον ανθρωπιστικής βοήθειας και του δικαιώματος επέμβασης / ανάμειξης (*droit d'ingérence*) η απόσταση είναι μεγάλη και το νομικό πεδίο εφαρμογής ολισθηρό και επικίνδυνο⁵⁵. Και βέβαια άλλο νέα διεθνής ανθρωπιστική τάξη κι άλλο δικαίωμα

53. Βλ. και τη *résolution sur la protection des droits de l'homme et le principe de non-intervention dans les affaires intérieures des états*, του Ινστιτούτου Διεθνούς Δικαίου, της 13.9.1989 (Annuaire IDI, Vol. 63-II, 1990, σ. 339-345).

54. Για την περίπτωση της Σομαλίας βλ. ενδεικτικά *A. D. Olinga, A propos de l'ingérence humanitaire de l'ONU en Somalie: réflexions sur le fondement et la portée de la résolution 794 (3 décembre 1992) du Conseil de Sécurité*, RUDH 1994. 449-455. Είναι αξιοσημείωτο ότι το Διεθνές Δικαστήριο στην υπόθεση *Στρατιωτικές και παραστρατιωτικές δραστηριότητες στη Νικαράγουα* (1986) αποφάνθηκε ότι είναι απαράδεκτη μια ένοπλη επέμβαση για τη διασφάλιση του σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου και μόνο μια ανθρωπιστική συνδρομή του τύπου της Διεθνούς Επιτροπής Ερυθρού Σταυρού θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως θεμιτή ανθρωπιστική επέμβαση. Ωστόσο, κάτω από το πνεύμα της νέας διεθνούς Τάξης - η Γεν. Συνέλευση του ΟΗΕ ενέκρινε το ψήφισμα 45/131 σχετικά με το δικαίωμα των λαών στη διεθνή ανθρωπιστική βοήθεια, και το ψήφισμα 45/100 που αναφέρεται στην ελεύθερη πρόσβαση στα θύματα παραβιάσεων ανεξάρτητα από τη βούληση των κυβερνήσεων. Στην ίδια λογική εντάσσεται και η απόφαση 688 του Συμβουλίου Ασφαλείας (1991) για την παροχή ανθρωπιστικής βοήθειας στους κούρδους του Ιράκ. Για το νέο διεθνές κλίμα και τις "μεταλλάξεις" των κανόνων του διεθνούς δικαίου βλ. και τις συμβολές των *Nguyen Huu Tu, A. Fenet, P. Buirette, G. Soulier* κα. στο *Mutations internationales et Evolution des normes*, PUF, 1994.

55. Σχετικά βλ. και *D. Corten, Nouvel ordre international humanitaire ou droit d'ingérence?* in *Le droit international à l'épreuve*, op. παρ. σ. 159-189.

μονομερούς επέμβασης ορισμένων δυνάμεων⁵⁶.

Από την άλλη μεριά, πρέπει να σημειωθεί ότι αντίστοιχη τάση "αναμείξεων" διαγράφεται στον ευρωπαϊκό χώρο στο πεδίο της προστασίας των δικαιωμάτων των μειονοτήτων⁵⁷.

Από μια άλλη σκοπιά, ενδιαφέρουσα είναι η ένταση ανάμεσα σε δικαιώματα λαών και μειονοτήτων⁵⁸. Βέβαια ο σεβασμός των δικαιωμάτων των μειονοτήτων αμβλύνει καθοριστικά εθνοτικές εντάσεις και διεκδικήσεις που αποσταθεροποιούν σήμερα κρατικές οντότητες, δημιουργώντας ακόμη και αποσχιστικές τάσεις (βλ. Κοσσυφοπέδιο). Η πρόκληση όμως μειονότητας έναντι εθνών παραμένει.

Σ' αυτό το πεδίο, όπως προαναφέρθηκε, είναι αξιοσημείωτη η κατάσταση που δημιουργήθηκε στην Ευρώπη μετά από την κατάρρευση του διπολισμού, με την πυροδότηση εθνικιστικών τάσεων κι αντίστοιχα τις βασικές αρχές πάνω στις οποίες επιχειρείται η οικοδόμηση της νέας Ευρώπης, βασικό συστατικό της οποίας αποτελεί η προστασία των μειονοτήτων⁵⁹.

Χαρακτηριστικές είναι οι πράξεις της ΔΑΣΕ της περιόδου 1990-93, αλλά και το μόλις πρόσφατα υιοθετημένο στο Παρίσι Σύμφωνο Σταθερότητας⁶⁰ - σε συνέχεια της πρωτοβουλίας

56. Πρβλ. και τη συνολική γιατη μεταδιπολική περίοδο της διεθνούς κοινότητας κριτική του *M. Βενπουα*, *L' obligation juridique dans le monde de l' après-guerre froide*, AFDI 1993. 41-52.

57. Βλ. σχετικές αναφορές στα κείμενα της (ΔΑΣΕ) ΟΑΣΕ, στο τελικό κείμενο της Παγκόσμιας Διάσκεψης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1994), στο Τελικό Κείμενο της Διάσκεψης Κορυφής της Βιέννης του Συμβουλίου της Ευρώπης (1993), τις πρόσφατες μειονοτικές συμβάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης (Ευρωπαϊκός Χάρτης για τις περιφερειακές και μειονοτικές γλώσσες (1992). Σύμβαση πλαίσιο για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων (1995), αλλά και της θέσης του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και της Ευρωπαϊκής Ένωσης γενικότερα.

58. Για το ζήτημα αυτό βλ. και *J. Yangoumale*, *Des rapports entre protection des minorités nationales et droit des peuples à disposer d'eux-mêmes, approche juridique*, Académie du Droit International, La Haye, 1984.

59. Βλ. και τη συνθετική παρουσίαση της *F. Roussio-Lenoir*, *Minorités et droits de l'homme: l'Europe et son double*, Bruylant/LGDJ, 1994.

60. *Nouvelles atlantiques*, no 2703, 17.3.1995.

Balladur και της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο οποίο τα μετέχοντα 52 κράτη επαναβεβαιώνουν την υποχρέωση τους για πιστή εφαρμογή θεμελιωδών αρχών, όπως ο σεβασμός και το απαραβίαστο των συνόρων, η εδαφική ακεραιότητα, τα δικαιώματα του ανθρώπου συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων των προσώπων που ανήκουν σε μειονότητες.

VI

Ο Ρήγας Φεραίος δεν είχε μόνο μεγαλεπίβολα οράματα που αφορούσαν τους λαούς εκείνους που θα ζούσαν στα πλαίσια της Ελληνικής Δημοκρατίας. Είχε και σκέψεις απλές, πρακτικές και για άλλα ζητήματα μεγάλου ή μικρότερου ενδιαφέροντος, όπως π.χ. τι στολή θα έφεραν οι έλληνες στρατιώτες, ή ποιά θα ήταν τα χρώματα της ελληνικής σημαίας. Οριζε λοιπόν για τη σημαία ότι τα χρώματα θάταν το κόκκινο, το άσπρο και το μαύρο, κατά σειρά από πάνω προς τα κάτω. Το κόκκινο, σήμαινε την αυτοκρατορική πορφύρα και αυτεξουσιότητα του Ελληνικού λαού. Το χρησιμοποιούσαν οι προπάτορες μας ως ένδυμα πολέμου για να μη φαίνονται οι αιμάσουςες πληγές και για να μη δειλιάζουν οι στρατιώτες. Το άσπρο σημαίνει την αθωότητα της δικαίας αφορμής κατά της τυρρανίας. Το μαύρο σημαίνει τον υπέρ πατρίδος και ελευθερίας θάνατο.

Εχω την αίσθηση ότι και τα δικαιώματα των λαών, ύποπτα για τους μεν και τους δε, πιεσμένα ανάμεσα στα δικαιώματα των Κρατών και στα δικαιώματα του ανθρώπου, με την εξελικτική πορεία που ακολουθούν παρουσιάζουν στην ενεστώτα φάση της διεθνούς δικαιοταξίας μια ανάλογη εικόνα με την τριχρωμία της σημαίας του Ρήγα. Το κόκκινο που χαρακτηρίζει την εμφάνιση τους μ' εντυπωσιακό τρόπο και την τυπική έστω μερική αναγνώρισή τους. Ύστερα το άσπρο, που δείχνει μια περίοδο ακινησίας, ουδετερότητας, χωρίς εξελίξεις. Και τέλος το μαύρο. Η περίοδος των αντιφάσεων, των αντιθέσεων, των αντιπαραθέσεων, των αδιεξόδων, που συγκροτούν ένα συγκεκριμένο σύνολο μ' άγνωστο αύριο.

Μπροστά στην αιγή του 21^{ου} αιώνα, η διεθνής δικαιοταξία αναζητεί, πάντα, μια καλύτερη στάση και συμπεριφορά, με σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου, των μειονοτήτων και βέβαια των λαών.

Αραγε, η πορεία τους που οδηγεί αύριο; Από την επανάσταση στην αντεπανάσταση;

Οι αγώνες του ελληνικού λαού το 1821 και μετά δείχνουν ότι το κόκκινο χρώμα της παντιέρας του Ρήγα μπορεί και πρέπει να ξαναλάμψει, ώστε η διεθνής κοινότητα νάναι αυθεντική δικαιοταξία.